

МИХАЙЛЕНКО В. В.,

ад'юнкт кафедри кримінального процесу
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 343.13

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті проаналізовано сучасні теоретичні дослідження поняття заходів забезпечення в кримінальному провадженні, здійснено спробу визначити практичну реалізацію засади верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: права людини, засади кримінального провадження, верховенство права, кримінальне провадження, заходи забезпечення кримінального провадження.

В статье проанализированы современные теоретические исследования мер обеспечения уголовного производства, предпринята попытка проанализировать практическую реализацию принципа верховенства права во время применения мер обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: права человека, принципы уголовного производства, верховенство права, уголовное производство, меры обеспечения уголовного производства.

The article covers a basic review of modern theoretical researches of the notion of measures of providing, an attempt was made to determine the practical implementation of rule of law during an application of measures of providing

Key words: human rights, principles of criminal proceedings, rule of law, criminal proceedings, measures of providing.

Вступ. Відповідно до ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями і визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У кримінальному судочинстві вимога дотримання прав і свобод осіб має специфічний характер, оскільки закон дозволяє, усупереч їх волі та бажанню, обмеження цих прав і свобод виключно передбаченим КПК України порядком, зокрема й через застосування заходів забезпечення кримінального провадження [1, с. 77].

Заходи забезпечення кримінального провадження безпосередньо пов'язані з обмеженням прав людини. Цьому інституту приділяється значна увага як на законодавчому рівні – у межах КПК України передбачений окремий р. II, так і в практичній реалізації його положень – здійсненні конкретних кримінальних проваджень. Заходи забезпечення кримінального провадження також перебувають у центрі теоретичних розробок. Над їх науковим обґрунтуванням працювали такі вчені, як: Ю.М. Грошевий, Т.В. Данченко, З.З. Зінатулін, В.Г. Капустянський, В.М. Корнуков, В.Т. Маляренко, М.М. Михєєнко, В.В. Назаров, М.Я. Никоненко, В.Т. Нор, М.А. Погорєцький, В.В. Рожнова, Л.Д. Удалова, О.Ю. Хабло, В.І. Фаринник тощо.

Сам захід забезпечення кримінального провадження – нова за назвою процесуальна категорія, хоча за змістом ми вбачаємо в ній аналог заходу кримінально-процесуального примусу – процесуальної категорії, відомої із кримінально-процесуального законодавства до ухвалення названого КПК [2].

У літературі заходи забезпечення кримінального провадження найчастіше розглядаються крізь призму заходів процесуального примусу. Причому в деяких випадках заходи забезпечення ототожнюються із заходами кримінально-процесуального примусу, в інших – вони розрізняються. Так, один погляд полягає в тому, що заходи забезпечення кримінального провадження завжди пов'язані із застосуванням кримінально-процесуального примусу. Саме примус є запорукою того, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження досягне мети, визначеної в ч. 1 ст. 131 КПК, – дієвості (ефективності) провадження [3, с. 118–119].

Іншої думки дотримується Г.К. Кожевніков, який висловлює сумніви щодо правильності ототожнення заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу [4, с. 69]. О.М. Миколенко також зазначає, що поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» та «заходи кримінального процесуального примусу» не є тотожними. Вони співвідносяться між собою як загальне та часткове. Серед заходів забезпечення кримінального провадження можна знайти такі, які не пов'язані з тимчасовими обмеженнями прав і свобод особи і застосування яких не призводить до настання для цієї особи обмежень майнового, морального чи організаційного характеру (наприклад, судовий виклик, виклик слідчим чи прокурором, а також тимчасовий доступ до речей і документів) [5, с. 167]. З такою думкою не можна цілком погодитися. Наприклад, виклик все ж таки призводить до обмеження прав людини, яка, не маючи статусу підозрюваного (обвинуваченого), зобов'язана з'явитися до слідчого, прокурора, слідчого судді або суду всупереч власному бажанню у визначені дату і місце. До того ж такий обов'язок в особи виникає навіть тоді, коли для її участі відсутні об'єктивні підстави, а є лише припущення відповідного процесуального суб'єкта (слідчого) про можливість її залучення певним чином до кримінального провадження. Варто також враховувати, що невиконання особою виклику призводить до можливості накладення грошового стягнення, застосування приводу або зміни запобіжного заходу (ст. ст. 139, 200 КПК України), а невідача речей і документів, визначених в ухвалі про тимчасовий доступ, може спричинити обшук (ст. 166 КПК України).

Розширення переліку заходів забезпечення кримінального провадження та суттєва зміна порядку їх застосування стали необхідним кроком у напрямі наближення національного законодавства до європейських цінностей і стандартів, а також утвердження засади верховенства права в практичній діяльності правоохоронних органів і суду [6, с. 133].

Враховуючи примусовий, правообмежувальний характер заходів забезпечення кримінального провадження, їх доцільно розглянути також з позиції верховенства права. Варто зазначити, що запобіжні заходи є особливим видом заходів забезпечення і вони не є предметом розгляду в даній статті.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей реалізації засад верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Результати дослідження. Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, які залучаються до кримінально процесуальної діяльності, з метою досягнення дієвості кримінального провадження (для запобігання та припинення неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів тощо) [7, с. 164]. У судовій практиці заходи забезпечення кримінального провадження прийнято розуміти як передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав і встановленим законом порядком для запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [8], [9, с. 367].

Сучасні законодавчі конструкції дозволяють застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження як до підозрюваного чи обвинуваченого (де процесуальний примус є об'єктивно необхідними для реалізації завдань кримінального процесу), так і до інших осіб, що в такий спосіб залучаються до сфери дії кримінального процесуального закону – свідків, потерпілих, третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт тощо. Примус під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, який полягає у фізичному, матеріальному чим моральному (психологічному впливі) державного органу на суб'єкта кримінального процесу, а також пов'язаність із певними обмеженнями особистих, майнових та інших прав і свобод суб'єктів кримінального провадження [7, с. 164] обумовлює дуже обережний і ретельний підхід до їх реалізації.

Необхідність застосування заходів забезпечення в кримінальному провадженні є беззаперечним фактом і не викликає жодного сумніву. Водночас використання цих інститутів повинно ґрунтуватися на критеріях і стандартах засад кримінального провадження, насамперед – принципу верховенства права. Адже загальноправові процесуальні принципи, що діють під час кримінального провадження як керівні засади, покликані визначати й затверджувати здійснення провадження в такий спосіб, за якого одночасно забезпечується ефективне функціонування системи кримінального процесу та захист конституційних прав і свобод людини. Водночас останнє досягається за допомогою виключення можливості незаконного звуження їх обсягу, а саме шляхом установлення в законі підстав, порядку й меж обмеження конституційних прав і свобод особи. Адже закон, установлюючи тимчасове обмеження прав і свобод людини, тим самим гарантує їх захист [10, с. 220].

Саме реалізацією засади верховенства права і досягається адекватність забезпечувальних дій, тобто застосування такого рівня обмеження прав і свобод людини, який є адекватним і необхідним саме в даній конкретній ситуації. Йдеться про те, що заходи забезпечення кримінального провадження повинні застосовуватися виключно з єдиною метою – виконання завдань кримінального провадження, а рівень обмеження прав людини не повинен перевищувати заявлену мету.

Прецедентне право Європейського суду з прав людини розглядає інститути, тотожні заходам забезпечення кримінального провадження, у різних аспектах застосування Конвенції. Основний масив судових рішень, в яких встановлюються стандарти застосування конвенційних положень, стосується запобіжних заходів. Адже будь-який запобіжний захід безпосередньо стосується свободи людини і поглинається ст. 5 Конвенції. Незважаючи на принцип динамічного тлумачення Конвенції, відповідно до якого враховуються економічні, політичні та правові процеси, що відбуваються в державах, Європейський суд з прав людини є досить послідовним.

Послідовною в цьому питанні є також національна судова практика. Так Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ неодноразово розглядав питання заходів забезпечення кримінального провадження. І хоча сьогодні з урахуванням численних змін кримінального процесуального законодавства визріла необхідність «осучаснити» видані у 2013–2014 рр. інформаційні листи, їх загальні положення є досить прогресивними.

Засада верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження реалізується через дотримання низки умов:

1. Загальними обмежувальними критеріями, встановленими в ч. 4 ст. 132 КПК України. Зокрема, для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язані врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин в кримінальному провадженні. У цьому контексті потрібно враховувати, що речі та документи могли би бути отримані шляхом проведення слідчих дій, тобто без застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України, саме слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [8].

Засада верховенства права під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження проявляється також через заборону застосовувати привід до вразливих категорій свідків. Так, привід не може бути застосований до неповнолітньої особи, вагітної жінки, інвалідів першої або другої груп, особи, яка одноосібно виховує дітей віком до шести років або дітей-інвалідів, а також осіб, які згідно із КПК України не можуть бути допитані як свідки. Це закономірно, адже застосування приводу до цих категорій громадян більш відчутно вплине на їхні права та негативно позначиться на їхньому звичайному укладі.

До обмежувальних критеріїв реалізації верховенства права можна також віднести заборону, передбачену ст. 161 КПК України, щодо доступу до листування або інших форм обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги, а також об'єктів, доданих до такого листування або інших форм обміну інформацією.

2. Також стандарти принципу верховенства права реалізуються через перелік обставин, на які повинен звертати увагу слідчий суддя чи суд під час вирішення питання про застосування заходів забезпечення, що притаманно майже для всіх видів. Так, відповідно до ч. 3 ст. 146 КПК України, слідчий суддя, суд, повинні встановити, що особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок без поважних причин. На підставі ч. 2 ст. 152 та ч. 2 ст. 157 КПК України під час вирішення питання про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом і відсторонення від посади слідчий суддя, крім підозри у вчиненні особою злочину і відповідної правової підстави, повинен також обов'язково з'ясувати наслідки цих заходів для інших осіб. Під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя, суд, крім іншого, зобов'язані врахувати розумність і співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження, а також наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб.

3. Наявність контролю над обмеженням прав і свобод застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Так, заходи забезпечення кримінального провадження, крім виклику та тимчасового вилучення майна, здійснюються за ухвалою слідчого судді, суду. Цінність судової процедури вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема, полягає в тому, що, будучи незалежним і неупередженим, суд постановляє ухвалу, ґрунтуючись на власному переконанні щодо наявності для цього достатніх підстав, яке є результатом дослідження цих обставин і доказів, що надані сторонами [11, с. 240]. У рішенні від 6 вересня 1978 р. Європейський суд з прав людини зазначив, що одним з основоположних принципів демократичного суспільства є принцип верховенства права, пряме посилання на який міститься в преамбулі Конвенції. Із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади в права людини має підлягати ефективному нагляду, який зазвичай повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури [12].

Варто також наголосити, що здебільшого, коли питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження порушується слідчим, обов'язковим є погодження прокурора (процесуального керівника) до моменту звернення до слідчого судді. За відсутності згоди (погодження) прокурора слідчий не вправі звертатися до суду із клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (крім виклику, приводу і накладення грошового стягнення). Тобто доцільно говорити про «подвійну контрольну систему» щодо обмеження прав людини під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Контрольний механізм застосування заходів забезпечення підсилюється щодо осіб із додатковими гарантіями професійної діяльності. Так, рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності ухвалюється Вищою радою правосуддя на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника (ст. 155–1 КПК України). А відповідно до ч. 3 ст. 154 КПК України, питання про відсторонення від посади осіб, що призначаються президентом України, вирі-

шується президентом України на підставі клопотання прокурора встановленим законодавством порядком. Відсторонення від посади директора Національного антикорупційного бюро України здійснюється слідчим суддею на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора.

4. Надання можливості звертатися з відповідним клопотанням різним суб'єктам кримінального провадження, а не лише стороні обвинувачення. Зокрема, крім слідчого (за погодженням прокурора) і прокурора, клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження з метою захисту прав людини мають право подавати:

– підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, його представник. Так, згідно з ч. 1 ст. 134 КПК України, слідчий суддя під час досудового розслідування чи суд під час судового провадження мають право за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя чи суд встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою;

– сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. На підставі ч. 2 ст. 140 КПК України рішення про здійснення приводу під час судового провадження приймається судом за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або з власної ініціативи;

– сторони кримінального провадження щодо тимчасового доступу до речей і документів (ст. 160 КПК). Враховуючи закріплену в ст. 3 КПК України термінологію, із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених в ст. 161 цього Кодексу, мають право звернутися потерпілий, його представник і законний представник (у тому разі, коли потерпілий відноситься до сторони обвинувачення), підозрюваний, обвинувачений (підсудний), особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники;

– будь-яка особа може здійснити тимчасове вилучення майна. Так, відповідно до ч. 1 ст. 168 КПК України, тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу передбаченим ст. ст. 207, 208 КПК України порядком. Водночас законом встановлені гарантії прав власника – кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно з доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом;

– цивільний позивач має право звернутися із клопотанням про арешт майна з метою забезпечення цивільного позову (ст. 171 КПК).

Значення клопотання як приводу до початку відповідного провадження, а також покладення обов'язку доказування підстав застосування заходу забезпечення кримінального провадження на ініціатора клопотання обумовили встановлення нормативних вимог до форми та змісту клопотання. Такі вимоги конкретизуються щодо окремих заходів забезпечення кримінального провадження [13, с. 11].

5. Встановленням і дотриманням процесуальних строків, пов'язаних із розглядом питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Це, насамперед, стосується строків, протягом яких слідчий суддя, суд зобов'язаний розглянути клопотання про застосування відповідного заходу забезпечення. Згідно зі ст. 142 КПК України, клопотання слідчого, прокурора про здійснення приводу розглядається слідчим суддею в день його надходження до суду. У разі необхідності слідчий суддя може заслухати доводи особи, яка подала клопотання. На підставі ст. 146 КПК України клопотання слідчого, прокурора про накладення грошового стягнення на особу розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду. Три дні також встановлено законом для розгляду клопотання про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (ст. 151 КПК України) і про відсторонення особи від посади (ст. 156 КПК України).

Строк розгляду слідчим суддею клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів (гл. 15 КПК України) безпосередньо Кодексом не встановлений. Водночас Вищий спеціалізований суд із розгляду цивільних і кримінальних справ зробив акцент на критерії самостійного встановлення слідчим суддею процесуальних строків для розгляду відповідного клопотання. Відповідно до ч. 1 ст. 114 КПК, для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд має право встановлювати процесуальні строки в межах граничного строку, передбаченого цим кодексом, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження. Враховуючи закріплення у КПК двох порядків розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, встановлювати процесуальні строки їх розгляду доцільно з огляду на таке:

а) після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя здійснює судовий виклик особи, у володінні якої перебувають речі та документи. У такому разі доцільно призначити клопотання до розгляду в строк, необхідний для отримання особою повістки про судовий виклик;

б) якщо стороною, яка звернулася із клопотанням, доведено наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання розглядається слідчим суддею без виклику особи, у володінні якої вони перебувають. Враховуючи реальну загрозу зміни або знищення речей і документів, відповідне клопотання має бути розглянуто невідкладно [8].

Що стосується арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження, то законом встановлено дводенний строк для розгляду відповідного клопотання, який вилічується із дня його надходження до суду.

Крім встановлення процесуального строку розгляду слідчим суддею поданого клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження, законом регламентовано обмеження в часі строку дії цього заходу. Враховуючи різну природу заходів забезпечення кримінального провадження, можна виокремити три види строків:

– строк, протягом якого уповноважений суб'єкт зобов'язаний звернутися до слідчого судді для вирішення відповідного питання. Наприклад, у разі тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з відповідним клопотанням не пізніше двох днів із моменту тимчасового вилучення. Пропуск зазначеного строку призводить до необхідності повернення тимчасово вилучених документів (ч. 1 ст. 150 КПК України). Клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна. У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна. Наслідками недотримання слідчим, прокурором цих строків має бути негайне повернення майна особі, в якій його було вилучено;

– строк, протягом якого відповідний учасник кримінального провадження має право реалізувати наданий слідчим суддею дозвіл на обмеження прав і свобод (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна);

– термін, протягом якого застосовується обраний захід забезпечення кримінального провадження. На думку В.І. Фаринника, у строк дії ухвали входить час протягом якого слідчий, прокурор повинні «розпорядитися» майном – тобто або повернути його володільцю, або звернутися до суду із клопотанням про накладення арешту (ст. ст. 169, 171 КПК) [6, с. 169]. Причому сплив строку дії ухвали про застосування заходу забезпечення кримінального провадження свідчить про припинення цього заходу забезпечення та поновлення прав і свобод особи, щодо якої він застосовувався або інтересів якої стосувався [8].

Варто зазначити, що встановлення в ухвалі конкретного строку дії заходу забезпечення не означає обов'язкового припинення відповідного заходу одночасно із закінченням строку, на який було надано дозвіл. Адже самим законом передбачено можливість продовження за-

ходів забезпечення кримінального провадження. Водночас для продовження строку дії відповідного заходу необхідними є передбачені законом підстави і дотримання слідчим, прокурором відповідної процедури (звернення з обґрунтованим клопотанням до слідчого судді, належне підтвердження обставин, які свідчать про необхідність продовження строків заходів забезпечення кримінального провадження). Так, ч. 2. ст. 154 КПК України встановлює, що відсторонення від посади здійснюється на підставі ухвали слідчого судді під час досудового розслідування на строк не більше двох місяців. Строк відсторонення від посади може бути продовжено відповідно до вимог ст. 158 КПК України. На підставі ст. 158 КПК України із клопотанням про продовження строку відсторонення від посади має право звернутися прокурор, а щодо члена Національного агентства з питань запобігання корупції – Генеральний прокурор або його заступник. До того ж у такому разі на прокурора покладається обов'язок довести, що обставини, які стали підставою для відсторонення від посади, досі існують, а сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких було здійснено відсторонення від посади, іншими способами протягом дії попередньої ухвали.

Відповідно до ч. 2 ст. 148 КПК України, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом може бути здійснене на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування на строк не більше двох місяців. Можливість продовження строку цього заходу кримінального провадження регламентовано в ст. 153 КПК України, відповідно до якої право звернутися із клопотанням про продовження строку має прокурор.

Єдиний захід забезпечення кримінального провадження, який не має строку дії, це арешт майна, припинення якого закон пов'язує з його скасуванням.

6. Можливість скасування заходу забезпечення, зокрема й за заявою особи, до якої його застосовано. Так, на підставі ст. 147 КПК України особа, на яку було накладено грошове стягнення та яка не була присутня під час розгляду цього питання слідчим суддею, судом, має право подати клопотання про скасування ухвали про накладення на неї грошового стягнення. Відповідно до ч. 3 ст. 158 КПК України, відсторонення від посади може бути скасовано ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування за клопотанням прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого, якого було відсторонено від посади, якщо в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба. Згідно зі ст. 174 КПК України, підозрюваний, обвинувачений, їхній захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні під час розгляду питання про арешт майна, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. Арешт майна також може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їхнього захисника чи законного представника, іншого власника або володільца майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано.

Також ч. 3 ст. 158 КПК України передбачає можливість скасування відсторонення від посади. Відповідний захід може бути скасований ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого, якого було відсторонено від посади, якщо в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба.

Водночас закон не передбачає можливості скасування такого заходу забезпечення, як тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, що, на нашу думку, не відповідає принципу верховенства права.

7. Стандарт вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Це дуже важливий критерій реалізації принципу верховенства права. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України прямо не встановлює процедури розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, однак відповідні положення вироблені Вищим спеціалізованим судом із розгляду цивільних і кримінальних справ у листі від 5 квітня 2013 р. № 223–559/0/4–13 «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод

та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження». Так, вирішуючи питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у кожному випадку розгляду відповідних клопотань слідчі судді зобов'язані:

- сумлінно і принципово здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, діяти в межах і відповідно до вимог закону;
- перевіряти наявність об'єктивної необхідності та виправданість такого втручання в права і свободи особи, з'ясувати можливість досягнення мети, на яку посилається автор клопотання, без застосування цих заходів;
- зважати на те, що незалежно від визначеного процесуальним законом суб'єкта ініціювання застосування заходів забезпечення обов'язок довести наявність трьох необхідних складників для їх застосування (ч. 3 ст. 132 КПК) покладається на слідчого та/або прокурора;
- враховувати, що докази на підтвердження обставин, викладених у клопотанні про застосування заходів забезпечення, подаються особою, яка заявляє таке клопотання.

Отже йдеться тут про найменше обмеження прав і свобод особи, пропорційність і співрозмірність втручання в права людини під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Окремо варто зазначити обов'язкову участь особи у вирішенні питання про застосування щодо неї заходів кримінального провадження, та її захисника. Це передбачено для відсторонення від посади (ст. 156 КПК України), тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом (ст. 151 КПК України). До того ж клопотання про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, якщо документи, які посвідчують користування спеціальним правом, не були тимчасово вилучені, може розглядатися лише за участю підозрюваного, його захисника (ст. 151 КПК України). Участь володільця речей і документів також закріплена для розгляду питання про тимчасовий доступ, крім тих випадків, коли сторона кримінального провадження, яка звернулася із клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони перебувають (ст. 163 КПК України). Загальні положення розгляду клопотання про арешт майна також вимагають участі підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Водночас клопотання про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їхнього захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це є необхідним для забезпечення арешту майна.

Відповідно до ч. 1 ст. 146 КПК України, особа, на яку може бути накладено грошове стягнення, також повідомляється про час і місце розгляду клопотання, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання.

Безумовно, участь особи, щодо якої вирішується питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження дозволяє їй реалізувати права відповідного учасника кримінального провадження, що в підсумку сприяє виконанню завдань кримінального процесу.

Загалом процесуальний порядок (або механізм), з одного боку, сприяє результативності й ефективності застосування заходів процесуального примусу, а з іншого – максимально забезпечує дотримання прав, свобод та інтересів осіб, до яких вони застосовуються, захищаючи їх від надмірного, неприпустимого примусу [14, с. 58].

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що нормативні приписи, закріплені в р. II КПК України щодо заходів забезпечення кримінального провадження (не беручи до уваги запобіжні заходи – В. М.), відповідають стандартам верховенства права. Водночас наявна прогалина під час застосування тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, адже відсутня можливість скасування цього заходу. Практичне застосування положень закону також далеко не завжди відповідає духу верховенства права. Насамперед це стосується розгляду питання про арешт майна. Здебільшого розгляд цього питання здійснюється без уча-

сті власника майна, що, з огляду на завантаженість слідчих суддів, призводить до неповного дослідження всіх необхідних обставин, накладення арешту на майно суб'єктів господарювання, які не причетні до кримінального провадження, або майно, яке не може визнаватися речовими доказами (наприклад, грошові кошти на банківських рахунках – В. М.). За таких обставин захід забезпечення кримінального провадження застосовується в порушення принципу співрозмірності та пропорційності, що призводить до надмірного або необґрунтованого втручання в права особи. Проблемні питання реалізації засади верховенства права також мають місце в практиці отримання доказової інформації, коли замість проведення негласних слідчих розшукових дій або слідчих дій, слідчий суддя надає дозвіл на тимчасовий доступ до речей і документів. За таких умов під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження засада верховенства права залишається незастосованою, а її практична реалізація в такому разі відноситься до етапу визнання доказів, отриманих із порушенням процесуального порядку, недопустимими.

Список використаних джерел:

1. Гусаров В.М. Проблеми застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження / В.М. Гусаров // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 6 (2). – Т. 4. – С. 76–80.
2. Никоненко М.Я. Види заходів забезпечення кримінального провадження та їх місце і роль у процесі доказування / М.Я. Никоненко // Судова апеляція № 1 (34), 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/121408/>.
3. Кримінальний процес : [навчальний посібник у питаннях і відповідях] / Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло. – 3-е вид., перероб. і доп. – К. : Видавець, 2012. – 275 с.
4. Кожевніков Г.К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г.К. Кожевніков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.
5. Миколенко О.М. Заходи забезпечення кримінального провадження та заходи кримінального процесуального примусу : змістовне співвідношення / О.М. Миколенко // Матеріали 70-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу економіко-правового ф-ту ОНУ імені І.І. Мечникова, присвяченої 150-й річниці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, 25–27 листопада 2015 р., м. Одеса / за ред. О.О. Нігрєєва, О.М. Алієва та ін. ; ОНУ ім. І.І. Мечникова, ЕПФ. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 165–168.
6. Фаринник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві : сутність та класифікація / В.І. Фаринник // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 133–142 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_19
7. Кримінальний процес : [підручник] / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалова, Д.П. Письменного. – К. : ЦУЛ, 2013. – 544 с.
8. Вищий спеціалізований суд ыз розгляду цивільних і кримінальних справ. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 7 лютого 2014 р.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Т. 1. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
10. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : Частина I : [підручник] / О.М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту. внутр.справ, 2002. – С. 219–220.
11. Справа «Класс та інші проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні : [навч. посіб. для підготовки до заліку] / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. – Х. : Право, 2016. – 96 с.
13. Назаров В.В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України : [монографія] / В.В. Назаров. – Х. : ТД «Золота миля», 2009. – С. 58.

